

¹¹ДАЛО. Ф. Р-199 (Львівське обласне управління радіотелеграфної агенції України). – Оп. 1. – Спр. 12. – Машинописні копії Постанов республиканської інформації РАТАУ, том 1. 1940 р. – Арк. 128.

¹²ДАЛО. Ф. Р-221 (Виконавчий комітет Львівської обласної Ради депутатів трудящих). – Оп. 1. – Спр. 220. – Списки, скарги і листи громадян з питань націоналізації майна, будівель, надання допомоги, призначення пенсій та документи про їх вирішення. – Арк. 70.

¹³Партстроительство – орган ЦК ВКП(б). – 1940.– № 8. – С.15.

¹⁴Культурне життя в Україні. Західні землі. – Документи і матеріали. – К.: Наукова думка, 1995. – Т.1. – С. 101.

¹⁵Там само. – С. 101.

¹⁶ДАТО. Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 2. Матеріали 1 обласної партійної конференції. – Арк. 30, 31.

¹⁷Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20-50-ті роки). – К.: Наукова думка, 1994. – С. 202.

УДК:94:355.48(477.84)“1944.04”

© Олександр Семенів (Тернопіль)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПРОСКУРІВСЬКО-ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ НАСТУПАЛЬНОЇ ОПЕРАЦІЇ НА ПІВДНІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ (КВІТЕНЬ 1944 РОКУ)

У статті розглянуті питання проведення Червоною армією оточення 1-ї німецької танкової армії під м. Кам'янець-Подільський та особливості виходу німецьких військ з оточення через територію Тернопільської області.

Ключові слова: Друга світова війна, операція з оточення, Проскурівсько-Чернівецька наступальна операція.

Семенів А.

Особенности проведения Проскуровско-Черновицкой наступательной операции на юге Тернопольской области (апрель 1944 года).

В статье рассмотрены вопросы проведения Красной армией окружения 1-й немецкой танковой армии у г.Каме́нец-Подольский и особенности выхода немецких войск из окружения через территорию Тернопольской области.

Ключевые слова: Вторая мировая война, операция по окружению, Проскуровско-Черновицкая наступательная операция.

Semeniv O.

Features of carrying out Proskurovo-Chernovitsky offensive operation in the south Ternopil region (April, 1944)

In article questions of carrying out by Red army of an encirclement of the 1st German Panzer army at Kamenets-Podolsk and features of a successful exit of German armies from an an encirclement through the territory of the Ternopol area are considered.

Keywords: The Second World War, operation on an environment, Proskurovo-Chernovitsky offensive operation.

Сучасна історична наука прагне критично переосмислити досвід бойових дій Другої світової війни. Науковці докладають зусилля для вивчення не лише позитивних та успішних військових операцій, але й негативних сторін Другої світової війни, встановлення історичної правди, проводять аналіз та узагальнюють досвід воєнних дій обох воюючих сторін. До маловивчених сторінок історії України належить питання звільнення Західної України від німецької окупації в 1944 році, зокрема Тернопільської області.

Протягом останнього часу опубліковано ряд фундаментальних праць, що стосуються Другої світової війни взагалі та бойових дій 1944 року на Тернопільщині. В цю групу авторів входять М.Гарєєв, В.Гуркін, СБМихалев, В.Єлісєєв. Висвітлення трагічних сторінок Другої світової війни в Україні знайшло своє місце у праці українських істориків І.Муковського, О.Лисенка, М.Коваля. Особливо варто відзначити дослідження В.Грицюка “Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на території України”¹.

Зарубіжні історики, в силу неможливості отримати доступ до радянських військових та партійних архівів, події на Тернопільщині у 1944 році описували дещо однобоко, спираючись на дані архівів німецької сторони. Водночас існують детальні історичні розвідки, що мають значний та добре деталізований документальний матеріал. Події 1944 року на Тернопільщині залишили свій відбиток у дослідженнях Л.Гарта, Д.Фуллера, Ф.Міленгіна, К.Тіппельскірха, А.Бухнера. Ці комплексні дослідження Другої світової війни, виконані окремими науковцями та групами колишніх високопосадових військових вермахту, старались дати відповідь на причини невдач вермахту навесні 1944 року в ході воєнних дій на Правобережній Україні та на Тернопільщині зокрема.

Проскурівсько-Чернівецька наступальна операція знайшла певне відображення в історіографії, хоча невисвітленими залишились основна маса подій весни 1944 року. В узагальнюючих працях теми, пов'язані з темою події подаються в контексті суспільно-історичних процесів, а не в окремому ракурсі, що нерідко приводить до спрощених трактувань, які недостатньо відображають складність та суперечливість військових дій на терені Тернопілля.

Однією з маловідомих сторінок Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції є оточення в районі м.Кам'янець-Подільський 1-ї німецької танкової армії та її прорив на захід в районі м.Бучач

Тернопільської області. Якщо перше питання (оточення) знайшло своє відображення у вітчизняній історіографії, то прорив і вихід до основних частин вермахту майже повністю не висвітлені в історичних працях.

Тому метою дослідження є встановлення особливостей виходу 1-ї німецької танкової армії з оточення під м. Кам'янець-Подільський через територію Тернопільщини у квітні 1944 року.

Для вивчення подій Проскурівсько-Чернівецької операції на Тернопільщині важливим є дослідження значного пласту військово-історичних документів. До них входять документи 1-го Українського фронту, 60-ї загальновійськової, 1-ї гвардійської армій, 1-ї, 3-ї, 4-ї танкових армій, 2-ї повітряної армії, документи окремих стрілецьких та танкових корпусів, дивізій, бригад, полків, батальйонів, матеріали оперативних управлінь, журнали бойових дій, оперативні накази і розпорядження, виписки, зведення про бойові втрати, накази на виключення зі списків, донесення політвідділів, підсумкові аналізи військових операцій тощо. Весь цей масив матеріалів зберігається в Центральному архіві Міністерства оборони Російської Федерації очікує на ретельне опрацювання.

Проскурівсько-Чернівецька наступальна операція (4 березня – 17 квітня 1944 року) відбувалася в два етапи. На першому етапі операції війська 1-го Українського фронту перервали залізничне сполучення на ділянці Тернопіль–Підволочиськ на значній ділянці радянсько-німецького фронту (4 – 20 березня), що було одним із першочергових завдань березневого наступу. Незважаючи на невдалий штурм Тернополя (8-11 березня), Ставка Верховного головнокомандування вирішила максимально використати вигідне положення 60-ї армії, а саме виступ фронту, утворений у південному напрямку в районі м. Скалат. З цього виступу керівництво Червоної армії вирішило розпочати новий наступ. Від початку Проскурівсько-Чернівецька операція була спрямована на оточення та знищення великого ворожого угруповання та була підготовлена штабом 1-го Українського фронту (командуючий фронтом генерал армії М.Ватутін 29 лютого був поранений; 1 березня на цю посаду було призначено Маршала Радянського Союзу Г.Жукова). Мета другого етапу – розрізати навпіл німецьку оборону на Тернопільщині, відрізати від основних сил та оточити І-шу німецьку танкову армію, вийти на рубіж р. Дністер і передгір'їв Карпат².

21 березня ударне угруповання 1-го Українського фронту відновило наступ силами 60-ї загальновійськової армії. У той же день в прорив були введені в бій 1-а і 4-а танкові армії. Розвиваючи наступ, 1-а танкова армія 24 березня вийшла до Дністра в районі Заліщики, а 29 березня опанувала Чернівцями. 4-а танкова армія, використовуючи успіх 1-ї танкової армії, 26 березня звільнила Кам'янець-Подільський. Введені в прорив 21 березня радянські танкові армії, пройшовши шлях через Тернопільщину, форсувавши Дністер і вийшовши до Чернівців і Коломиї, блокували в районі м. Кам'янець-Подільський І-шу танкову армію Вермахту, яка включала в себе цілий ряд піхотних (68, 96, 208, 291, 371, 1, 75, 82 і 101-а легка), танкових і моторизованих дивізій (1, 6, 7, 11, 16, 17, 20, 25-а, СС “Райх”, СС “Адольф Гітлер”) і 18-у артилерійську дивізію. В цей же період силами 60-ї армії було проведено оточення німецького гарнізону м. Тернопіль.³

Наступальні дії Червоної армії на Тернопільщині протягом 21-25 березня характеризувались високою динамікою, сміливістю тактичних задумів та стрімкістю виконання. За невеликий час танкові підрозділи зуміли значно просунутись у напрямку наступу, форсувати значну природню перешкоду – р. Дністер. Оточення 1-ї танкової армії вермахту в районі м. Кам'янець-Подільський створило можливість поставити німецьку армію на межі катастрофи. Її наслідки в умовах весни 1944 року могли бути катастрофічними. Знищення такого угруповання відкривало Червоній армії прямий шлях у Європу – в Румунію, Угорщину і на Балкани.

Щоб уникнути подібної катастрофи, командувач німецької групи армій “Південь” фельдмаршал Е. фон Манштейн запропонував Гітлеру розроблений план прориву оточеної 1-ї танкової армії на захід через територію Тернопільщини. Спочатку Гітлер категорично відкинув план Манштейна, проте вже ввечері 25 березня погодився з цим планом і виділив необхідні для деблокади військові резерви, що перебували у Франції⁴.

Згідно з планом Манштейна, до складу німецької фронтової групи, яка повинна була забезпечити прорив оточеної І-ї танкової армії, були включені новосформований II-ий танковий корпус СС (9-та танкова дивізія СС “Гогенштауфен” і 10-та танкова дивізія СС “Фрундсберг”), 100 легкопіхотна дивізія, 367-ма піхотна дивізія вермахту. Скориставшись зменшенням активності радянських військ на зовнішньому фронті оточення, німецька сторона провела необхідні перегрупування і підготовку до майбутнього прориву в районі Підгайці-Бучач на півдні Тернопільщини⁵.

Станом на 28 березня 1944 року угруповання німецьких військ у районі м. Кам'янець-Подільський було оточене силами 3-ї гвардійської та 4-ї танкової армій, 1-ї гвардійської, 18-ї та 38-ї загальновійськових армій. Проте охоплення 1-ї німецької танкової армії по периметру не було

суцільним, у ньому були наявні значні розриви із заходу в районі Чемирівців, Дунаївців, Кам'янця-Подільського.⁶

У ситуації, що склалася, командування 1-го Українського фронту неправильно визначило напрям імовірного прориву й припустило, що блокована німецька армія буде прагнути здійснити прорив на південь через р. Дністер. Проте, згідно планом Е. фон Манштейна, прорив почав здійснюватись на захід.

30 березня 1944 року радянська авіарозвідка виявила переміщення значних угруповань німецьких військ. О 8.00 ранку виявлено рух німецьких автомашин у кількості 600 одиниць в загальному напрямку на Слянцкорунь та м. Скала. Північно-східніше м. Скала виявлено 20 танків та 200 автомашин. Поблизу с. Голосків велика кількість автотранспорту (до 5000 автомашин). Зафіксовано рух 50 танків на м. Скала⁷. Протягом ночі 31 березня частинами 4-ї радянської танкової армії спостерігався масові польоти німецької авіації в напрямку оточеного німецького угруповання. Незважаючи на дані розвідки, форсування р. Збруч у м. Скала-Подільська німецькими силами стало для радянського командування повною несподіванкою.

О 24.00 31 березня німецькі сили, що нараховували 27 танків та 200 автомашин, вбхід переправились через р. Збруч в районі с. Кудринці, й взяли напрям на Мельницю-Подільську. Північніше основні частини 1-ї танкової армії почали перехід через р. Збруч біля м. Скала-Подільська і 1 березня оволоділи м. Борщів.⁸

Командування 1-го Українського фронту з метою недопущення виходу німецьких сил з оточення перекидає на Тернопільщину додаткові сили. Для ліквідації оточеного німецького угруповання, до складу 1-ї гвардійської танкової армії входить 74-ий стрілецький корпус. Він зосереджується 1 квітня 1944 року трьома дивізіями (305, 316, 155-ю) в районі сіл Давидківці, Озеряни, Констанція, Глибочок фронтом на схід.

О 23.00 вечора 1 квітня німецькі сили з району м. Борщів завдають нищівного удару в напрямку на захід і північний захід. Уже зранку 2 квітня німецькі сили оволоділи с. Озеряни. В 8.00 ранку 2 квітня нанесений німецький удар з с. Лосяч у напрямку с. Давидківці⁹.

Щоб зупинити подальше просування німецьких сил на схід, радянське командування поставило завдання по розгрому оточених військ силами 62-ї танкової бригади та 74-го стрілецького корпусу. Сподіваючись на швидкий розгром блокованих військ, командування 1-го Українського фронту дещо самовпевнено поставило оточеним німецьким військам ультиматум, що містив вимогу припинення опору протягом 2 квітня і здачі радянським силам. Відповіддю на ультиматум став сильний удар німецьких сил на позиції 74-го стрілецького корпусу. До кінця 3 квітня німці оволоділи с. Давидківці, Глибочок, Констанція, ключовими позиціями для руху на захід. Радянські війська були змушені відступити на північ до м. Чортків¹⁰.

Оточена німецька 1-ша танкова армія 3 квітня повністю перейшла через р. Збруч на територію Тернопільської області. Зі сходу її переслідували сили 1-ї гвардійської та 38-ї загальновійськової армій. 107-й і 17-й стрілецькі корпуси форсували на багатьох ділянках р. Збруч і вийшли на її правий "тернопільський" берег. Протягом доби 3 квітня 1944 року німецька авіація безперервно вела транспортування вантажів своєму оточеному угрупованню в районі м. Кам'янець-Подільський. Спостереженням розвідки було зафіксовано пролітання більше ніж ста літаків¹¹. Посадковий майданчик для літаків був організований у с. Іванків, де здійснювалась евакуація німецького офіцерського складу, всього було зафіксовано посадку 32 літаків Ю-52. Протягом ночі на 4 квітня німецькі сили зосередили на рубежі Давидківці-Озеряни-Глибочок ударне угруповання, до складу якого входило до 200 танків, бронемашин і самохідних установок¹².

Окрім безпосереднього руху на захід, німецькі сили не полишали спроб прориву на південь, через Дністер, на територію Буковини. О 11.30 ранку 3 квітня сім німецьких танків здійснили спробу прориву з півночі в м. Заліщики. В 12.20 годин німецька авіація розбила переправу в цьому місті. О 18.30 вечора 8 танків Т-IV просочились на південну околицю Заліщиків і пробували захопити переправи через р. Дністер. Радянські протитанкові засоби були відкинуті на південний берег річки, де змогли організувати ефективну оборону. Інша переправа через Дністер у с. Устечко опинилась перед загрозою захоплення німецькими військами¹³.

4 квітня командувач 1-го УФ Г.К. Жуков зробив чергову спробу зупинити рух німецьких сил на захід на рубежі автодороги Товсте-Заліщики. Для цього за наказом Жукова частина сил 20-ї гвардійської механізованої бригади полковника Бабаджаняна надавалась у розпорядження 30-го стрілецького корпусу. Ці танкові сили 4 квітня маршем перейшли Дністер в Устечко і зробили спробу зупинити німецькі сили на околиці м. Товсте¹⁴.

Для того, щоб перепинити німецьким силам шлях автошляхами на північ, у напрямку м. Тернопіль, 17-й гвардійський стрілецький корпус 4 квітня організував оборону на південних околицях м. Чортків двома рубежами. Вогневу підтримку цього корпусу здійснював 9-й механізований корпус. Незважаючи на вперті атаки німецьких сил на м.Чортків, оточеному угрупованню вдалось просунутись лише до його перемість¹⁵.

5 квітня 1944 року оточені німецькі війська продовжили рух у західному напрямку. О 9.00 німецькі колони розпочали рух з с. Ягільниця до с. Базар, протягом дня ними було взято м. Тлусте (Товсте). Для забезпечення виходу з оточення німці здійснили прикриття своїх сил з півночі на рубежі Босири-Лосяч-Давидківці-Чортків і продовжили рух у загальному напрямку на м.Бучач. Ними було здійснене захоплення мосту через р. Серет у с. Улашківці¹⁶.

Для зупинення руху оточеної німецької армії на захід командувач 1-им УФ Г.К.Жуков 5 квітня вирішив використати більш значні сили 1-ї танкової армії, яка розташовувалась на правому березі Дністра на території Чернівецької області. За задумом радянського командування ударом з території Буковини на північ танкові сили змогли б зупинити просування оточених німецьких сил на захід. Для виконання наказу Г.К.Жукова 11-й гвардійський танковий корпус повинен був переправитись через Дністер в с.Устечко і зосередитись в районі Торське-Устечко-Нагоряни. До моменту переправи радянського танкового корпусу через Дністер, німецьке угруповання вийшло на рубіж Ягільниця-Антонів-Нагоряни-Торське-Заліщики, фактично притиснувши тиллові частини радянської 1-ї танкової армії до Дністра. Протягом 5 квітня три бригади 11-го гвардійського танкового корпусу переправились через Дністер і почали наступ у трьох напрямках. Проте успіху вони не досягли: 40 танкова бригада після переправи була зупинена артилерійським вогнем німців в районі с. Якубівка, 45 танкова бригада взяла с. Дорогичівка, але о 18.00 в с. Кошилівці була атакована і втратила всі танки, 64 танкова бригада без успіху зупинилась на перехресті у с. Ворзулинці¹⁷.

Наступного дня, 7 квітня всі бригади 11-го танкового корпусу після запеклих сутичок були змушені з залишками танків відступити до переправ у с. Устечко. Організований в цей день новий контрудар проти німецьких сил успіху не мав, корпус втратив у боях 24 танки. 8 квітня корпус продовжував вести оборону в с. Устечко, але під натиском німецьких сил покинув лівий берег Дністра і перемістився на територію Буковини¹⁸. Цього ж дня німецькі сили здійснювали контратаки на північ, північний схід у районі м. Чортків. Просуваючись на захід, авангард німців захопив села Білобожниця та Мазурівка, що дозволяло здійснювати контроль за автодорогою Чортків-Бучач. Радянською авіарозвідкою було виявлено присутність автоколони в 600 машин у м. Товсте та рух 400 автомашин з м. Товсте на м. Язловець¹⁹.

Останньою перепоною на шляху 1-ї німецької танкової армії на захід став 18-й гвардійський стрілецький корпус, що перебував на лінії фронту від с. Угринів на Стрипі до с. Маріампіль на р. Дністер. Корпус був розтягнутий на великій відстані, мав значний некомплект особового складу і озброєння. 4 квітня корпус потрапив під потужний удар деблокуючої німецької групи в районі м. Підгайці. 5 квітня радянські сили залишили м. Підгайці, села Маріампіль, Деліїв, Городниця і почали відхід на схід. Німецький наступ супроводжувався атаками танків 10-ї танкової дивізії СС "Фрундсберг" і масованою підтримкою німецької авіації.

До кінця дня 5 квітня, 18-ий гвардійський стрілецький корпус розгорнувся двома дивізіями фронтом на захід (226-та та 280-та) і двома дивізіями фронтом на схід (8-ма та 141-та) по обидва боки ріки Стрипа, фактично для бою в двох напрямках²⁰. О 3.00 6-го квітня корпус був атакований одночасно з південного-сходу і північного заходу силами оточеної 1-ї танкової армії і 2-го танкового корпусу СС. В результаті цього удару німецьким силам вдалось розколоти 18-ий корпус на дві частини: 8-а стрілецька дивізія відступила на північ, а три інші дивізії опинились в оточенні з півночі, заходу і сходу, з півдня 18 гвардійський стрілецький корпус був відрізаний руслом ріки Дністер²¹. Здійснивши прорив фронту в м. Бучач, німецькі сили негайно розпочали переправу військових підрозділів через ріку Стрипу на захід.

8 березня німці забезпечували відведення власної техніки, автотранспорту та особового складу з містечок Ягільниця і Товсте на Бучач. Цього дня тривали запеклі бої північно-східніше Бучача, де німецькі сили прагнули розширити коридор для відходу за р. Стрипа, особливо в селах Пишківці, Трибухівці, Слобода Джуринська, Білобожниця. 9 квітня німецьким силам вдалось дещо розширити прорив, зайнявши села Зелена, Новоставці та Медведівці північно-східніше Бучача. Протягом дня радянською розвідкою було зафіксовано інтенсивний рух німецького автотранспорту з с.Джурин до м.Бучач, серед них переміщення 40 танків. Усі зусилля Червоної армії щодо переривання транспортного коридору на Бучач успіху не мали²².

Починаючи з 6 квітня до 11 квітня німецькі сили безперервно атакували з півночі та заходу оточений південніше Бучача 18-й гвардійський стрілецький корпус генерала Афоніна. Корпус перебував у винятково важкому становищі. Практично повністю була відсутня протитанкова артилерія та боєприпаси до всіх видів озброєнь. Постачання корпусу через Дністер було неможливим через відсутність плавзасобів. 11 квітня сили корпусу були розгромлені. Залишки окремих підрозділів змогли переправитись через Дністер на територію Буковини, де перебувала радянська 1-ша танкова армія²³.

З 9 по 18 квітня 1944 року командування 1-ї німецької танкової армії здійснювало поступове відведення своїх сил через р.Стрипа. До 18 квітня, під постійним тиском радянського 30-го стрілецького корпусу, німецькі сили відійшли на східний берег р. Стрипа та створили суцільну лінію фронту. Після 18 квітня німецькі війська припинили активні бойові дії.

Після закінчення Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції радянсько-німецький фронт на Тернопільщині проходив з півночі на південь по руслах річок Восушка і Стрипа. Лише в районі Бучача в смузі дії 1-ї гвардійської армії фронт утворив виступ на схід на наступному рубежі: с. Гайворонка, східний берег ріки Стрипа, с. Старі Петликівці, с. Стара Брикуля, с. Новоставці, с. Слобода Джуридська, с. Ридодуби, с. Білобожниця, с. Старий Чортків, с. Хмелева, с. Нирків, с. Нагір'яни, с. Устечко, лівий берег р. Дністер²⁴.

Таким чином, завершуючи огляд, можна встановити наступне. Командуванню оточеної в районі м. Кам'янець-Подільський німецької 1-ї танкової армії в квітні 1944 року вдалось здійснити прорив і з'єднатись з основними силами Вермахту в районі м. Бучач Тернопільської області. При цьому німецьким військам у важких погодних умовах вдалось здійснити 80 км переходу через південь Тернопільщини. Виведення німецьких військ за р. Стрипу в районі Бучача тривало з 6 по 18 квітня. За цей час основні сили оточених німецьких військ вийшли з оточення і зайняли оборону на півдні Тернопільщини, чим закрили значний розрив, що виник внаслідок наступальних дій Червоної армії. 1-ша німецька танкова армія змогла зберегти структуру і ядро особового складу, але зазнала втрат в техніці та автотранспорті. Червона армія неодноразово але безуспішно здійснювала спроби прорив оточених німецьких військ силами окремих стрілецьких і танкових корпусів, при цьому окремі з військових з'єднань самі виявились в оточенні. Прорив 1-ї німецької танкової армії з кам'янець-подільського "мішка" в квітні 1944 року увійшов у військову історію як приклад успішної військової операції на вихід з оточення.

¹ Грицюк В. М. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на території України. – Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2010. – 150 с.

² Хруленко І.П. Проскурівсько-Чернівецька наступальна операція 1944 року // Україна в полум'ї війни. 1941–1945. – К., 2005. – С. 293–303.

³ Разгром немецко-фашистских войск на Правобережной Украине (24 января – 17 апреля 1944 года): в 2 кн. / Под ред. П.А. Ротмистрова. – М., 1957. – Кн. 2. – С. 133.

⁴ Манштейн Э. Проигранные победы. Личные записки генерала вермахта Эрих фон Манштейна. — М., 2009. — С. 549.

⁵ Пономаренко Р.О. 10-я танковая дивизия СС Фрундсберг. – М.:Вече, 2009. – С.35.

⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. (далі — ЦДАВО України). – Ф. КМФ 8.] Ролик 136. – 6065306-6065329 / Прорыв 1-й бронетанковой армии на юге Украины (30/3–22/4.1944 г.).

⁷ Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации (ЦАМО), ф. 1 гв. А, оп. 6850, спр. 450, арк. 84.

⁸ ЦАМО, ф.323, оп.4756, спр. 46, – 31.

⁹ ЦАМО, ф.1 гв.А, оп.6850, спр. 454, арк. 11.

¹⁰ Тамсамо, арк.12.

¹¹ ЦАМО, ф.1 гв.А, оп.3070, спр. 334, арк. 120 – 121.

¹² Там само, арк. 13.

¹³ ЦАМО, ф.1гв.ТА, оп.3070, спр. 334, арк. 140.

¹⁴ Бабаджанян А. Х. Дороги победы. – М.: "Молодая гвардия", 1975. – С.168.

¹⁵ ЦАМО.

¹⁶ ЦАМО, ф.1гв.А, оп.6850, спр. 454, арк. 23.

¹⁷ ЦАМО, ф.1гв.ТА, оп.3070, спр. 334, арк. 177.

¹⁸ Там же, л.188.

¹⁹ ЦАМО, ф.1гв.А, оп.6850, спр. 454, арк. 29.

²⁰ ЦАМО, ф.18ск, оп.1, д.54, спр. 6.

²¹ Там само арк. 8

²² ЦАМО, ф.1гв.А, оп.6850, спр. 454, арк. 37.

²³ ЦАМО, ф.18ск, оп.1, спр. 54, арк. 19.

²⁴ ЦАМО, ф.1гв.А, оп.6850, спр. 454, арк. 89.